

Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Yolsuzluk Olayı: Ali Cenani Bey Davası

*A Malpractice Event in the Early Republican Term: The Case of Mr. Ali
Djenani*

Hatice Akan*

Öz

Ali Cenani Bey, Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan kabinede ticaret vekilliği vazifesini yürütmüştür. Vekillik yaptığı 22 Kasım 1924-17 Mayıs 1926 tarih aralığını kapsayan bu dönem içinde, Ticaret Vekâleti'ne özel bir kanunla tahsis edilen 500.000 liranın tasarrufu noktasında yaşananlar Türkiye'nin siyasi hayatına damgasını vuracak olan ikinci yolsuzluk davasının seyrini etkilemiştir. Bu seyrin inceleneceği bu makalede öncelikle Ali Cenani Bey'in görevi süresince Ticaret Vekâleti adına özel şirket ve kişilerle imzaladığı anlaşma ve sözleşmeler ele alınacak ve herhangi bir usulsüzlük olup olmadığı konusu üzerinde durulacaktır. Bu noktada temel dayanak da TBMM'de Divan-ı Muhasebat Encümeni ile Adliye ve Teşkilât-ı Esasiye Encümenlerinden oluşturulan Soruşturma Komisyonunun araştırması olacaktır. Soruşturmanın açılmasında olduğu kadar incelemenin gidişatına da etki ettiği düşünülen ve İş Bankası etrafında toplanan aferist grupla, TBMM içindeki muhalif grubun hükümetle hesaplaşması hakkında da bilgi verilecektir. Makale Yüce Divan'da yargılanan ikinci vekil olan Ali Cenani Bey'in almış olduğu cezai yaptırımların açıklanmasıyla son bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Cenani, Ticaret Vekâleti, Yolsuzluk, Aferist, Yüce Divan

* Okutman, Sakarya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, (hatices@sakarya.edu.tr)

Abstract

Ali Djenani was the Minister of Trade between 22 November 1924 and 17 May 1926 in the first parliament of the Republic of Turkey. During his duty some of his actions like his attitudes against the law and some ideas about inappropriate use of 500 thousand Turkish Liras assigned to his ministry, caused accusation of him being part of second malpractice event of the republican era. In order to investigate these serious claims, a commission was found composed by the members of two councils of the parliament called *Divan-ı Muhasebat Encümeni* and *Adliye ve Teşkilât-ı Esasiye Encümeni*. This article aims to analyse detailed works of the commission that investigated whether infraction of rules among the treaties signed by Trade Minister Ali Cenani and some tradesmen and companies was observed or not. From the perspective of these investigations, this study also aims to shed lights on the struggle between opposition group in the parliament and a group in İş Bankası (Bank of Commerce) called “*aferists*”. The article comes to a conclusion by castigation of Ali Cenani as one of the first deputies trailed at the Supreme Court.

Keywords: Ali Djenani, Trade Ministry, Malpractice, Aferist, Supreme Court

Giriş

Ticaret Vekâleti'nin kurulması ve Gaziantep mebusu Mehmet Ali Cenani Bey'in ticaret vekilliğine atanmasıyla başlayan gelişmeler erken Cumhuriyet döneminde cereyan edecek olan bir yolsuzluk hadisesinin gün yüzüne çıkmasıyla farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu noktada devlet işleyişi ve dönemin siyasi yapısının yolsuzlukları etkilediği de ayrı bir gerçeklik olarak göz önüne alınmalıdır. Suistimal iddialarının merkezi olan ve Ali Cenani Bey'in ikinci vekili olduğu Ticaret Vekâleti Osmanlı döneminden beri devam edegelen teşkilatlanma ve görev tanımı anlamında önemli bir tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Uzun bir zaman dilimini kapsayan bu sürecin ilk faslı 1838 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Ziraat ve Ticaret Meclisi'nin bir yıl sonra Ticaret Nezareti'ne dönüşmesi, ardından 1846'da Ziraat Nezareti'nin kurulması ve nihayetinde bu nezaretin de Ticaret Nezareti bünyesine dâhil edilmesiyle sonlanmıştır. İktisat Vekâleti'nin temeli teşkil edecek bu iki nezaret, ismi ve görev tanımlamasında yapılan ufak tefek değişikliklerle Birinci Dünya Savaşı'na gelmiş¹ ve 1 Ocak 1917'de 24 üyeden oluşan İktisadiyyat Meclisi İktisat Nezareti adıyla son şeklini almıştır. Savaş yılları olmasına rağmen İktisat Nezareti ülke sınırları içindeki sanayi tesislerinde düzenli üretim yapılması ve milli bir iktisat politikasının vücuda getirilmesi için çaba sarf etmiştir².

Ticaret Vekâleti'nin Kurulması ve Ali Cenani Bey'le İlgili Yolsuzluk İddialarının Ortaya Çıkması

TBMM'nin ilk yürütme organı olan Muvakkat İcra Encümeni'nin çıkardığı 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun* ile 11 vekâlet kurulmuştu. Bu vekâletlerden biri olan İktisat Vekâleti'nin görev alanı içinde ticaret, sanayii, ziraat, orman, veterinerlik ve maden işleri

1 Cem Doğru, "Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem; İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.9, sayı. 3, İzmir, s.271.

2 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.268; Doğru, "İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)", s. 272.

vardı ve ilk vekil de Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) olmuştu. İkinci TBMM döneminde de aynı görevi Mahmud Esad Bey yürütecektir³. Daha sonra İktisat Vekâleti'nden ayrı bir Ticaret Vekâleti'nin tesisi meclis gündemine gelmiş, Halit Bey'in aynı konulu kanun teklifi ve Başbakan İsmet İnönü'nün de desteğiyle 5 Mart 1924'te Ticaret Vekâleti kurulmuştur⁴. Vekâletin ilk vekili de Trabzon mebusu Hasan Saka Bey'dir.

Vekâletin kurulmasından birkaç ay sonra, 22 Kasım 1924'te, Ali Fethi Bey'in başkanlığında oluşturulan kabinede Ali Cenani Bey Ticaret Vekili olarak görev almıştır. Gaziantep mebusu da olan Ali Cenani Bey Ali Fethi Bey hükümetinin istifası sonrasında İsmet İnönü tarafından kurulan hükümette de aynı vekâletin başında kalmıştır⁵. Bu durum onun iktisat alanındaki yetkinliğinden kaynaklanıyor olmalıdır. İstanbul ve Antep Amerikan Koleji'nde gördüğü eğitim ve İstanbul Ticaret Mahkeme Reisi Abdurrahman Efendi'den aldığı özel derslerin ona bu yetkinliği verdiği düşünülmelidir. Hem Osmanlı hem de TBMM'de yaptığı bazı konuşmalar bu görüşü doğrular niteliktedir. Kendisinin de Halep mebusu olduğu Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Maliye Nezareti bütçesi, vergiler, ticaret, sanayi, ziraat ve iktisadi konulardaki açıklamaları dikkate değerdir. TBMM'de de bu şekilde davranan Ali Cenani Bey'in vekilliği sonrasında adının yolsuzluk iddialarıyla anılması tam bir paradokstur ve erken Cumhuriyet döneminin açıklanması gereken bir olaydır⁶.

Cenani Bey'in adının yolsuzlukla anılması onun vekilliği sırasında özel kişi ve şirketlerle yaptığı resmi olmayan sözleşme ve an-

3 Yavuz Aslan, "TBMM Hükümeti 23 Nisan 1920-30 Ekim 1923", *Türkler Ansiklopedisi*, c.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.45-51.

4 İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, c. I (1920-1938), Ankara, 1992, s.174; Nuran Dağlı-Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, TBMM Basımevi, Ankara 1988, s. 25.

5 *Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Hakkında Tahkikata Ait Vesikalar [Tahkikata Ait Vesikalar]*, TBMM Matbaası, 1928, s.2; TBMM ZC, II. Dönem, 9. Birleşim, 22.11.1924, s. 375; Dağlı ve Aktürk, *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, s. 26.

6 Erkan Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 2-5.

laşmalara dayandırılmaktadır. Yolsuzluk iddialarının geniş yankı uyandırmasındaysa dönemin gergin siyasi ortamı, nüfus mübadelesi ile ilgili harcamalar, tarım ürünlerinin fiyatlarındaki artış ve stokların tükenmesi gibi ekonomik sıkıntılar anahtar rol oynamıştır. Aynı zamanda İş Bankası çevresinde yer alan grubun bu iddialardaki etkinliği göz ardı edilemez. 26 Ağustos 1924'te kurulan yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde önemli rol oynayan İş Bankası'nın bir tür politikacılar bankası olarak anıldığı ve Cumhuriyet tarihi açısından "aferizm" denilen çıkarıcılık salgınına başlattığı da unutulmamalıdır⁷.

Aferizm, Cumhuriyet'in ilk yılları için geçerli olmak şartıyla, askerler, idareciler, siyasetçiler arasında yer alan bazı kişilerin devletin imkân ve nüfuzunu kullanarak ekonomik faaliyetleri kendi menfaatlerine dönüştürmek anlamında kullanılan bir terimdir⁸. Kurucularından 11'inin mebus, diğerlerinin esnaf, tüccar ve sanayici olduğu İş Bankası'nın kuruluş amacı milli bir burjuva sınıfı yaratmak, ülke kaynaklarını Türk girişimcilere aktarmak ve böylece milli ticaret ve sanayi kesiminin finansman ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bu banka her ne kadar özel hukuk hükümlerine tabi bir anonim şirket olarak kurulmuşsa da sermayenin sağlanma biçimi ve yönetim kadrosunun niteliği bankaya kamu kuruluşu görüntüsünü vermekteydi⁹. Bankanın kurucu ve yöneticileri arasında banka sermayesine hemen hiçbir katkı sağlamadığı halde büyük kazançlar elde eden kişiler de vardı. İşte aferist olarak adlandırılan bu kişilerden ilk akla gelen isimse Yunus Nadi Bey'di. Yunus Nadi Bey daha sonra gündeme taşınacak olan Ali Cenani Bey davasında Soruşturma Komisyonunun başkanlığını da yürütecektir. Belirtilen nitelikteki diğer bir kişiyse Ali Cenani Bey'in Ticaret Vekili olarak içinde bulunduğu kabinede bahriye vekilliği yapan İhsan (Eryavuz) Bey'di. Kendisi de tıpkı Ali Cenani Bey gibi yol-

7 M. Akif Özer, "Girişimci Sınıf, İktisadi Hayat ve Siyaset", *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2001, Ankara, 165-206, s.18.

8 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982, s.12.

9 M. Halis Özer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, sayı 69(2), Ankara, 2014, s.353-355.

suzlukla suçlanıp Yüce Divan'da yargılanacak ve cezai yaptırımlarla karşılaşacaktır. İhsan Bey'in yargılandığı ve tarihimize Havuz Yavuz Davası olarak geçen dava İsmet İnönü'nün İş Bankası grubuna karşı giriştiği bir eylem olarak görülmüştür. İş Bankası grubunun karşı hamlesiyse Yunus Nadi (Abalıoğlu), Yusuf Akçuraoğlu, Hakkı Tarık (Us) Bey gibi önemli isimlerin TBMM'deki Ali Cenani Bey'i yolsuzlukla suçlayan konuşmaları olmuştur. Her iki tarafın iddiaları ihtilafı daha da arttırmış taraflar farkında olmadan kendi itibarlarını zedelemişlerdir¹⁰.

Taraflar arasındaki bu çekişmeyi ilk başlatan İsmet İnönü'ydü. Başbakanın 24 Aralık 1927 günü TBMM'ye verdiği tavrıyla bir dönem kendi kabinesinde bahriye vekilliği de yapan İhsan Bey'i usulsüzlük ve yolsuzlukla suçlaması oldukça ciddi bir durumdu ve İnönü daha da ileri giderek aynı soru önergesinde İhsan Bey'i vatana ihanetle suçlamıştı. Yüce Divan'da eski bahriye vekilini vatana ihanet suçlamasıyla yargılamaya başlamış ama kararını görevi ihmal olarak açıklamıştı. Bu sonuç İnönü tarafından pek de hoş karşılanmamış ve hükümetin saygınlığına indirilmiş bir darbe olarak algılanmıştır¹¹.

İsmet Paşa'nın bu girişimine bankacıların verdiği tepki yukarıda da belirtildiği gibi Ali Cenani Bey'in TBMM'de yolsuzlukla suçlanması şeklinde oldu. Tahıl fonlarını usulsüz kullandığı iddia edilen Ali Cenani Bey dönemin hükümetinde Ticaret Vekiliydi ve İsmet İnönü ile Mustafa Kemal'in yakın çevresi içinde yer aldığı biliniyordu. Fakat gelişmeler öyle bir noktaya geldi ki hem

10 Ahmet Mehmet Efendioğlu-Cemal Necip Gürel, "Yavuz-Havuz Davası", *Tarih Okulu Dergisi*, sayı 19, İzmir, 2014, s.244-247.

11 Bahriye Vekili İhsan Bey'in Bahriye Vekâletinin kaldırılacağını bile bile Bakanlar Kurulu'nun onayını almadan ve yetki sınırlarını aşarak Birinci Dünya Savaşı esnasında hasar görmüş olan Türk zırhlısı Yavuz'un onarılması amacıyla Fransız bir firmayla apar topar sözleşme imzalaması İsmet İnönü tarafından hazinenin zarara uğratıldığı iddiasını ortaya çıkarıyordu. Eylül 1927'de İnönü, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile bir araya gelerek su-iistimallerin olduğunu belirtmiştir (Kemal Zeki Gençosman, *Yakın Tarihimize Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, Şdl Yayınları, İstanbul, 1976, s.182; Joseph C. Grew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları Yeni Türkiye*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 1999, s. 89).

Başbakan hem de Cumhurbaşkanı olaya müdahale edemeden konu meclis gündemine taşındı. Bu arada her iki yargılama sonrasında iki vekâletin geleceğiyle ilgili önemli kararların alındığı belirtilmelidir. Şöyle ki İhsan Bey'in yargılanmasının devam ettiği sırada Bahriye Vekâleti Müdafaa-yı Milliye Vekâleti, Ali Cenani Bey'in yargılanması esnasında da Ticaret Vekâleti Ziraat Vekâleti bünyesine dâhil edilmiştir.

İddialardan Yüce Divan'a Giden Süreç: Her Yönüyle Ali Cenani Bey Davası

1924 yılı hükümetle İş Bankası grubu arasındaki çekişmelerden daha çok yaşanan ekonomik çözülmeye anımalıdır. Dünya genelini de kapsayan tarım üretimindeki azalma ve ona bağlı olarak fiyatlarda görülen yükselme Türkiye'yi derinden etkilemişti. Hükümet de hem köylüyü korumak hem de yükselen fiyatların neden olduğu karaborsayı önlemek adına bazı tedbirler alma gereği duymuştu. TBMM bu amaçla 21 Ocak 1925 tarihinde 1-585 numaralı özel bir kanunla un ve buğday fiyatlarının düşürülmesi amacıyla Ticaret Vekâleti'ne 500.000 lira verilmesi için yetki verdi¹². Kanunun görüşüldüğü meclis oturumlarında Ticaret Komisyonu üyelerinin söyledikleri hem o gün hem de geleceğe dair önemli ipuçları vermekteydi. Bu kişiler un ve buğday fiyatlarının düşürülmesi için buğday ithalinden alınan gümrük vergisinin indirilmesini, buğday ihracatının yasaklanmasını ve hububat stoku yapılmasını öneriyorlardı¹³. Fakat meclisten sadece stok yapılması yönünde karar çıktı. Komisyon üyeleri sürekli şekilde 500.000 liranın yetersiz olduğunu, bu paranın İstanbul, İzmir ve Karadeniz sahillerinin on beş günlük un ve buğday tüketimine karşılık geldiğini söylemişlerdi. Bir diğer dikkat çektikleri nokta bu tür ödeneklerin kullanılmasında yolsuzlukların kaçınılmaz olduğuydu. Komisyon üyelerinin bu sözleri Ali Cenani Bey'in öne sürdüğü makul gerekçelerle etkisiz kılınmış, meclis kanun tasarısını aynen kabul etmişti¹⁴.

12 TBMM ZC, II. Dönem, 12. Birleşim, 21.01.1925, s. 238.

13 TBMM ZC, II. Dönem, 12. Birleşim, 21.01.1925, s. 238-240.

14 Kanun maddeleri için Bkz, ek-30: *TBMM Kavain Mecmuası*, II. Dönem, 5.

Kanun tasarısının mecliste görüşüldüğü sırada Ticaret Komisyonu üyeleri tarafından dile getirilen “suiistimal olur” şeklindeki sözleri kanun kapsamında Vekâlete verilen paranın daha teslimi aşamasında doğrulandı. Çünkü Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu’na göre 500.000 liranın sorumlu muhasebe memuru tarafından alınması gerekirken, bu para bizzat Ticaret Vekili tarafından teslim alınmıştı. İşte usulsüz işler de burada başlamış ve ardı ardına gelmişti. Adapazarı Ahşap Fabrikası’nın hisse senetlerinden hükümet adına satın alınması, Ankara’da un fabrikası inşası için Fikret ve Mukbil Beyler adında iki tüccara para verilmesi, Adana’da İtidal Firması’nın Müdürü Yusuf Lütfü Bey ve Eskişehirli Serhatzade Abdullah Bey’in zimmetine para aktarılması sayılması gereken diğer usulsüzlüklerdir¹⁵.

Ocak 1925’de çıkan kanun ve kanun kapsamında yapılanlar 1928 yılında tekrar gündeme gelmiş, hem mecliste hem de basında geniş yankı uyandırmıştır. 29 Şubat 1928’de *Milliyet* gazetesinin “Ali Cenani Bey’in Kirli İşleri Ortaya Çıkıyor”, “Kala Kala Hükümete 130 Bin Lirası Kalan 500 Bin Liradan Ne Haber?” başlıklarıyla verdiği yazılara benzer haberler ilerleyen günlerde diğer gazetelerde de yer bulmuş¹⁶ ve basın bu yaklaşımına meclis de sessiz kalmayarak konuyu gündemine almıştır¹⁷. Önce Divan-ı Muhasebat Encümeni, ardından Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Encümenleri bünyesinden oluşturulan Karma Soruşturma Komisyonu tarafından ayrıntılı bir inceleme başlatılmıştır.

Yolsuzlukları araştırmak ve Meclis’e konuyla ilgili tahrir sunmakla görevli olan Divan-ı Muhasebat Encümeni’nin kısa sürede hazırladığı rapor meclis gündemine taşınmıştır. Belirtilen rapor okunduktan sonra Ali Cenani Bey Gaziantep mebusu olarak iddialara cevap vermiştir. İlk olarak 500.000 lirayla buğday ve mısır satın aldıklarını, bunları İstanbul, İzmir ve Karadeniz sahillerine

Birleşim, 22.01.1925, s. 49.

15 TBMM ZC, III. Dönem, 3. Birleşim, 10 Mart 1928, s. 21.

16 *Akşam*, 12 Mart 1928.

17 *Milliyet*, 29 Şubat 1928; *Ayın Tarihi*, sayı 48-49-50, s.3175-3195; Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlüklerin Türk Siyasetine Yansımaları*, s. 76.

gönderdiklerini, tüm bu işleri idare etmek adına Ticaret ve Zahire Borsası ile belediye üyelerinden bir satın alma komisyonu dahi kurduklarını söylemişti. Daha da önemlisi yaklaşık 2.000.000 liralık işlem yaptıklarını iddia etmişti¹⁸.

İlk oturumda hububatla ilgili alımlar konuşulurken sonraki oturumlarda üç temel konu üzerinde duruldu ve ikinci oturumun konusu da Adapazarı Araba Fabrikası hesabına aktarılan para oldu. Farklı farklı rakamların telaffuz edildiği görüşmede Cenani Bey Adapazarı Araba Fabrikası'nın yeni teknolojiyle donatılıp üretim yapmasını sağlamak için böyle bir girişimde bulunduğunu açıkladı. Adapazarı diğer bir tartışmanın da konusu oldu ve şehir dâhilinde yer alan Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası'nda yaşandığı iddia edilen yolsuzluklar da tartışıldı. İddialara cevap veren Ali Cenani Bey devletçilik politikası çerçevesinde hareket ettiğini, memleketin büyük bir fabrikasını devlet adına işletmek amacıyla olduğunu uzun uzadıya anlattı. Üçüncü gündem konusunu Ankara'da bir un fabrikasının inşası dolayısıyla yapılan ihale ve anlaşmalar teşkil etti. Belgelerde bu fabrikanın kuruluş gerekçesi, İstanbul'da öğütülen unun tekrar Ankara'ya taşınmasından kaynaklanan ve un fiyatlarında artışa neden olan durumun önüne geçmek olarak gösterilmişti¹⁹.

Ali Cenani Bey de Ankara'nın bu sorununu giderecek bir fabrikanın inşasını düşünmüş, inşaat için gerekli malzemenin Avrupa'da bir fabrikadan siparişi için hükümetin kefil olmasını ve kefalet ücreti olarak da 75.000-80.000 lira kadar borç para verilmesini istemişti. Ticaret Vekâleti belirtilen parayı borç olarak vermiş; fakat geri ödeme yapılmadığından fabrika ortakları olan Fikret ve Mukbil Beylere haciz davası açılmıştır. Vekâlet adına Ali Cenani Bey ile iki ortak arasında yapılmış olan bu anlaşmaya göre paranın iade edilmesi şartına aykırı davranıldığından sorumluluk Ticaret Vekili'nde kalmıştır.

18 TBMM ZC, III. Dönem, 3. Birleşim, 10 Mart 1928, s. 21-22; *Milliyet*, 11 Mart 1928; *Tahkikata Ait Vesikalar*, II. Birleşim, 12 Mart 1928, s. 34.

19 *Tahkikata Ait Vesikalar*, II. Celse, s. 304.

Belirtilen temel konular doğrultusunda Divan-ı Muhasebat Encümeni'nin hazırladığı raporlar Ali Cenani Bey'le ilgili iddiaların daha kapsamlı bir şekilde araştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu amaçla Ali Cenani Bey'in vekilliği dönemine ait tüm hesap ve işlemleri gözden geçirecek Karma Soruşturma Komisyonunun kurulmasına karar verilmiştir²⁰. Soruşturmaya devam edecek olan Karma Soruşturma Komisyonu'nun hazırlayacağı raporlar Ali Cenani Bey'le ilgili davanın gidişatını da belirleyecektir.

Karma Soruşturma Komisyonu'nun Kurulması ve Dava İle İlgili Raporlar

10 Mart 1928 tarihinde pek çok mebusun da onayıyla kurulan Karma Soruşturma Komisyonu'nun başkanlığına Muğla Mebusu Yunus Nadi Bey, tutanak yazarlığına da Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey seçilmişlerdir. Diğer üyeler arasında ilk soruşturmayı başlatan Divan-ı Muhasebat Encümeni Komisyonu'ndan Hasan Zeki ve Refik Besim Beyler vardı. Ayrıca Manisa mebusu Mustafa Fevzi ile Erzurum mebusu Asım Beyde komisyon içinde yer almıştı. Divan-ı Muhasebat Encümeni'nin raporunu inceledikten hemen sonra 12 Mart 1928 tarihinde Ali Cenani Bey'i dinleyen Karma Soruşturma Komisyonu da kapsamlı raporlar hazırlamıştır²¹. Komisyon ilk raporuna oldukça iddialı bir girişle başladı ve bahsi geçen 500.000 liranın tek seferde değil de birkaç fasılda ödendiği, ödemelerin de farklı hesaplara yapıldığı yönünde önemli bir tespit ortaya attı. İlk ödeme 160.700 Türk lirası olarak Ticaret Vekâleti adına Osmanlı Bankası Ankara şubesine yatırılmış ve bu durum Maliye Vekâleti Genel Vezne Müdürlüğü tarafından da onaylanmıştı. Kalan 339.300 liranın ise Türk lirası olarak değil de 180.000 dolar olarak yine vekâlet adına İş Bankası İstanbul şubesine gön-

20 Aydın Kocaman, *Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006, s.46-48.

21 *Akşam*, 12 Mart 1928; *Milliyet*, 12 Mart 1928.

derildiği bildirilmişti²². Yapılan bu ödemelerin makbuz senetleri inceleme esnasında komisyona sunulmuştur. Bu karışık hesapların da gösterdiği gibi Karma Soruşturma Komisyonunun aldığı karar, kanuna aykırı bir durumun varlığını açıkça gözler önüne sermektedir. Ticaret Vekili'nin belirtilen meblağı farklı hesaplardan, farklı şekillerde özellikle sorumlu bir muhasebe memuru tayin etmeksizin bizzat alması, belirtilen süre zarfında da hazineye iade etmemesi nedeniyle bu para Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu gereğince Ali Cenani Bey'in zimmetine geçirilmiş sayılmıştır²³.

Komisyon ikinci raporunda zahire temini için Ticaret Vekâleti'ne verilen 500.000 liranın yerinde kullanılmadığını belirterek un ve zahire satışından gelen paranın hazinede değil de Ticaret Vekâleti kasasında kalmasını eleştirdi²⁴. Özel kanun ile vekâlet emrine verilen paranın önemli bir kısmı hububat alımı için kullanılmak ve stok yapılmak üzere tanzim edilmişti. Fakat rapora göre Ali Cenani Bey, hiçbir piyasa araştırmasına gitmeden Süreyya Bey adında bir tüccardan 5.000 ton buğday satın alarak, bu buğdayların 1.000 tonunu İzmir'e, kalan 4.000 tonunu da İstanbul'a sevk ettirmişti. Ayrıca 1.000 ton mısır daha alınarak Samsun, Trabzon ve Rize'ye gönderilmişti²⁵. Karma Komisyonda, bu bölgeye gönderilen buğday ve mısır hakkında sorular sorulmuş, Cenani Bey'in İstanbul ticaret müdürünü sorumlu olarak işaret etmesi üzerine Ticaret Müdürü Muhsin Bey bu sualleri cevaplamaya çalışmıştır. Muhsin Bey Karma Komisyona sunduğu sözlü ifadesinde, yapılan sözleşmeye göre mısırın 500 tonunun Samsun'a, 500 tonunun da Trabzon'a çıkarılacakken vekil Ali Cenani Bey'in emri üzerine tamamının Samsun'a gönderildiğini ifade etmiştir. Ali Cenani Beyse hava muhalefeti gerekçesiyle mısırların Samsun'a çıkarıl-

22 *Tahkikata Ait Vesikalar*, s.15-21.

23 TBMM ZC, III. Dönem, 52. Birleşim, 10 Mart 1928, s. 21-34; *Akşam*, 11 Mart 1928.

24 TBMM ZC, III. Dönem, 3. Birleşim, 14.04.1928, s. 3.

25 *Hâkimiyeti Milliye*, 13 Mart 1928.

dığı ve durumun da Samsun valisine bildirildiği cevabını vereerek kendisine yöneltilen suçlamaları reddetmişti. Onun ifadesine göre dönemin Samsun valisinin belirlediği ambar duvarının yıkılması sonucunda zahirenin bir miktarı ıslanmış ve çürümüştü²⁶. Bu durumun sorumlusunun İstanbul ticaret müdürü ve Samsun Valiliği olduğunu iddia eden Ali Cenani Bey gelişmeleri Dâhiliye Vekâleti'ne dahi bildirdiğini fakat o dönemde doğuda yaşanan Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla vekâletin bu konuyla gerektiği kadar ilgilenmediğini sözlerine eklemiştir. Bu açıklamalara karşılık komisyon Ali Cenani Bey'in bu hususta da keyfi davranışlar içerisinde olduğu hükmüne varmıştır.

Komisyonun diğer bir raporu Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası'yla ilgilidir. Cenani Bey'den un ve zahire ihtiyacı için tahsis edilen paranın neden bu fabrikaya aktarıldığı konusunda açıklama yapması istenmiştir. Ali Cenani Bey de adı geçen fabrikanın hisse senetlerinden satın aldığı ve böylece devlete hizmet ettiğini iddia etmiştir²⁷. Haklılığını ispat için de Almanya'dan gelen bir heyetin fabrikaya 200.000 lira, fabrikaya ait ormana da 1.000.000 lira değer biçtiğini söylemiştir. Bu orman dışında 200.000 lira değerinde başka bir ormanın daha bulunduğunu da aktarmıştır²⁸. Fakat Ali Cenani Bey'in fabrikayla ilgili sorulara verdiği cevaplar komisyon üyelerini tatmin edememiş ve paranın amaç dışında kullanıldığı kanaatine varılmıştır. Cenani Bey'in komisyon üyelerini ikna edemediği bir diğer konu da Ankara un fabrikasıyla ilgilidir. Komisyonun bu konuyla ilgili sorusuna Ali Cenani Bey Divan-ı Muhasebat Encümenine verdiği cevabın aynısını söylemişse de açıklamalarıyla komisyon üyelerini inandıramamış ve kendisi ağır eleştirilere maruz kalmıştır²⁹.

26 *Tahkikata Ait Vesikalar*, IV. Birleşim, 14 Mart 1928, s.79-108.

27 *Tahkikata Ait Vesikalar*, VI. Birleşim, , s.136-137.

28 *Tahkikata Ait Vesikalar*, IV. Birleşim, s.90.

29 *Akşam*,11 Mart 1928.

Komisyon bir başka raporunda bizzat Ali Cenani Bey tarafından çekilen 500.000 liranın sadece 15.000 lirasının geri ödendiğini tespit etmiştir. Oysa Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu uyarınca son ödeme tarihi olan 31 Ağustos 1925'e kadar paranın tamamının ödenmesi gerekmektedir. Yine bu kanuna göre Cenani Bey'in on beş günde bir muhasebeye hesap vereceğine dair yazılı beyanatına rağmen gereken hesabı vermediği de tespit edilmişti³⁰.

Değirmencilik Türk Anonim Firması'yla yapılan ama resmi olmayan bir anlaşma soruşturma kapsamında değerlendirilmiştir. Komisyon üyeleri firma yetkililerini dinleyerek şu sonuçları çıkarmışlardı: Karadeniz sahillerine un alınacağı haberi üzerine, dönemin büyük bir şirketi olan Değirmencilik Türk Anonim Firması devreye girerek Ticaret Vekâleti'ne teklifte bulunmuş, 500 ton iyi kalitedeki unu³¹ on beş gün zarfında teslim edebileceklerini beyan etmiştir. Fakat durum bahsedildiği gibi gelişmemiş, firmaya belirli bir meblağ ödendiği halde Değirmencilik Türk Anonim Firması'nın herhangi bir teslimatta bulunmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca Vekâletin hiçbir pazarlık yapmadan değirmencilere, tüccarlara ve piyasaya hiç sormadan doğrudan doğruya unu bir Rum değirmenciden alması konuyla ilgili yolsuzluk yapıldığının bir nevi ispatı olarak görülmüştür. Hatta başbakan İsmet İnönü'ye konuyla ilgili pek çok şikâyet dilekçesi iletilmiştir. Bu dilekçelerde unun piyasa fiyatlarının üstünde ve tek bir kişiden alınması, verimliliğinin yüzde seksen olması gerekirken daha düşük verimlilikte olduğunun anlaşılması Ali Cenani Bey'e yönelik yolsuzluk iddialarını daha da güçlendirmiştir³².

30 *Tahkikata Ait Vesikalar*, s.15; Afşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlüklerin Türk Siyasetine Yansımaları*, s.110-111.

31 100 kg buğdaydan elde edilen una göre randımanlandırma yapılarak adlandırılır. %70-80 randımanlı una ekstra un, %80-90 randımanlı una 1. kalite un, %90'dan fazla randımanlı una 2.kalite un denir (*Tahkikata Ait Vesikalar*, s.262-263).

32 *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1925.

Hakkındaki suçlamalar Ali Cenani Bey'i komisyon karşısında zor durumda bırakırken kendisi Samsun'a çıkarılan mısırlar konusunda gösterdiği tutumun benzerini sergilemiş sorumluluğu yine bir kişiye Müsteşar Vahit Bey'e yüklemiştir. Karma Komisyon tarafından dinlenen Vahit Bey pahalı ama düşük kalitedeki unlarla ilgili yaptığı işlemlerin hiçbirini resmi kayıt altına almadığını, rapor dahi tutmadığını, sözlü olarak işlem yaptığını anlatmıştır. Vahit Bey'in açıklamalarıyla yetinmeyen komisyon İstanbul Ticaret Müdürü Muhsin Bey'i de dinlemiş, Muhsin Bey yapılan usulsüzlük hakkında kamuoyuna açıklama yapmak zorunda kalmıştır³³.

Sonuç olarak Karma Soruşturma Komisyonu Meclis'e Başbakan İsmet İnönü'nün 24 Aralık 1927 tarihli verdiği tahrir gereğince harekete geçmiştir. Komisyon 10 Mart 1928 tarihinden itibaren yaklaşık bir buçuk aylık görev süresince pek çok tanık dinlemiş, elde ettiği bilgi ve belgeler doğrultusunda 5 ayrı rapor hazırlamış³⁴, bu raporlara dayanarak aldığı karar da Meclis onayına sunulmuş ve Meclis Ali Cenani Bey'i yargılanması için Yüce Divan'a sevk etmiştir.

Ali Cenani Bey'in Yargılanma Süreci ve Yüce Divan Kararı

24 Aralık 1927'de İsmet İnönü'nün TBMM'ye sunduğu yolsuzlukla ilgili tahrir, bu tahrir üzerine basında çıkan iddialar ve milletvekillerinin de konunun üzerine gitmesi meclisin soruşturma komisyonları kurmasına neden olmuş ve son karar doğrultusunda 26 Nisan 1928 günü saat 15.00'da yargılama başlamıştır. İlk olarak Başsavcı Nihat Bey, Ali Cenani Bey hakkında hazırlanan ve yurkarda da ayrıntılarıyla belirtilen iddiaların yer aldığı iddianameyi okudu. Divan-ı Muhasebat Encümeni ve Karma Soruşturma Komisyonu'nun raporları iddianamenin esasını teşkil etmekteydi. Hazinesinin zarara uğratılmasını merkeze alan iddianamenin özünü toplamda 132.088 lira 85 kuruş paranın nereye harcandığı

33 *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1925.

34 *TBMM ZC*, III. Dönem, 61. Birleşim, 14.04.1928, s.133-145.

oluşturmaktaydı³⁵. Daha da önemlisi Ali Cenani Bey'in bu paranın akıbetiyle ilişkilendirilmesi idi. Suçlamaları tekrar belirtmek gerekirse farklı farklı şehirlerden satın alınan un, buğday ve mısır bedelleri, alımla ilgili açıklanamayan hesaplar, Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Firması'na ait tanesi 20 liradan 2500 hisse senedi konusundaki ithamlar kapsamaktaydı.

Başsavcının iddianameyi okumasının ardından Ali Cenani Bey hakkındaki suçlamalara cevap vermiş ve daha önce benzer sorulara verdiği cevapların neredeyse aynısını burada da tekrar etmiştir. Ülke menfaatlerini her şeyin üstünde tuttuğunu ve 55 yaşına kadar hiçbir mahkûmiyetinin olmadığını anlatmıştır. Cenani Bey Yüce Divan'ın yaptığı yargılama ile Ceza Kanunu'nun 102. maddesinin birinci fıkrası gereğince devleti malî olarak zarara uğratmak ve görevi suiistimalden, Ticaret Vekâletine verilen 500.000 lirayı memuriyeti süresince takip etmemek suçlarından hapis ve para cezası almıştır.

Yargılama sonrasında alınan Divan-ı Ali kararı 14 Mayıs 1928 tarihinde saat 16.00 da son kez toplanarak açıklandı. Eski Ticaret Vekili, Ali Cenani Bey Ceza Kanunu'nun 240. maddesine göre görevi suiistimalden dolayı bir ay hapis ile dört ay rütbe ve memuriyetten mahrumiyetine mahkûm olduğu ifade edildi³⁶. Ayrıca Adapazarı Araba Fabrikası dolayısıyla kişilerin zimmetinde kalan paranın

35 İddialara göre Maliye veznesine iadesi gereken 500.000 liradan yalnız 14.437 lira 961 kuruş yatırıldığı ve nakit olarak da o anda İş Bankası'nda 5.000lira Sanayi ve Maadin Bankası'nda ise 21.387 lira 72 kuruş kaldığı yani 40.000 liralık meblağın devlet kasasında mevcut olduğu ifade edilmiştir. Bahsi geçen paranın diğer kısmıyla ilgili yapılan işlemlerinse gayri resmi ve keyfi olduğu ve bunun dışında da 132.088 lira 85 kuruş paransına ortada olmadığı dolayısıyla hazinenin zararda olduğu belirtildi (*Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Hakkında Divan-ı Ali Kararı*, J-III, TBMM Arşivi, s. 1-8; *Vakit*, 26 Nisan 1928; *TBMM ZC*, III / 3, 14.04.1928, *Tahkikat Encümeni Raporu*, s. 3; BCA, Fon kodu: 030-10 Yer No:35-202-7, 22 Mayıs 1928).

36 *Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Hakkında Divan-ı Ali Kararı*, J-III, s.1-8; *TBMM Kavain Mecmuası*, III / 6, 1928, s. 62; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Mayıs 1928; *Milliyet*, 15 Mayıs, 1928; Cemil Cahit Güzelbey, *Cenaniler*, Ufuk Matbaası, İstanbul 1984, s. 89; *Vakit*, 22-25 Nisan 1928.

Ali Cenani Bey'den faiziyle tahsisine, Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikasının hükümet adına aldığı hisselerin kendi adına değiştirilmesi kararı verilmiştir. Bu nihai karar aynı gün 14 Mayıs 1928 tarihinde Meclis'e ve Adliye Vekâletine gönderilmiş, mahkeme sona ermiştir.

Divan-ı Ali'nin bu davada vermiş olduğu hüküm Ali Cenani Bey'in vekilliği boyunca sebebiyet verdiği zararı tazmin etmesi yönünde olmuştur. Bu karar karşısında dönemin önemli isimlerinden Yakup Kadri Bey asil, namuslu, dürüst bir insan olarak bildiği Ali Cenani Bey'i zavallı olarak değerlendirmektedir³⁷. Fakat sonraki tarihlerde Cenani Bey'in ortaklarına ait olduğu iddia edilen belli bir meblağ parayla ortadan kaybolduğu Gaziantep üzerinden Şam'a gittiği basın ve resmi kayıtlar aracılığıyla ortaya konulmuştur³⁸.

Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan usulsüzlükler Türk siyasetini etkilemiş, dönemin siyasi çevrelerinden Ali Cenani Bey'in Ticaret Vekili olarak yaptığı resmi olmayan sözleşme ve anlaşmalar Cumhuriyet tarihinin ikinci yolsuzluk davası olarak yankı uyandırmıştır. Bu dava sürecinde ortaya atılan iddialar Cenani Bey'in görevini kötüye kullanmaktan zimmetine para geçirmeye, vekâlete tahsis edilen 500.000 lirayı asıl amacı dışında Ankara ve Adapazarı'ndaki bazı fabrikaların inşa ve ihyasında kullanmaya kadar birçok meseleyi kapsamaktadır. Ali Cenani Bey hakkındaki suçlamaların dava aşamasına gelmesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan aferist grubun etkisinin olduğu söylenebilir. Cumhuriyet tarihinin ilk yolsuzluk davası olan Havuz- Yavuz meselesi, İsmet İnönü'nün İş Bankası çevresinde birleşen aferist gruba karşı yaptığı bir eylem olarak da değerlendirilmiştir. Buna

37 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.104.

38 *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1929.

karşılık aferist grupta ilk akla gelen isimlerden olan Yunus Nadi Bey İnönü'ye yakınlığıyla bilinen Ali Cenani Bey'in soruşturması ile ilgili komisyonun başkanlığına getirilmiş ve dava adeta iki grup arasında siyasi bir hesaplaşmaya da dönüşmüştür. Burada Ali Cenani Bey'in vekâlet nezdinde devletin menfaatine olur düşüncesiyle aldığı kararlar ve keyfi davranışlar aferist grubun adeta elini güçlendirmiştir.

Konuyla ilgili TBMM'de Divan-ı Muhasebat Encümeni ile Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye üyelerinden oluşturulan Karma Soruşturma Komisyonunun çalışmaları meselenin akıbetini belirlemiştir. Ali Cenani Bey dosyasının Yüce Divan'da incelenme sürecinde komisyon raporlarına başvurulmuştur. Ali Cenani Bey bu süreçte kendisini savunmaya çalışmışsa da yazılı belgelere dayandırarak iddialarını kanıtlayamamış ve sorumlu bulunmuştur.

Kaynaklar

A) Resmi Yayınlar ve Vesikalar

Ayın Tarihi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavain Mecmuası, 22.01.1925.

Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Hakkında Tahkikata Ait Vesikalar, TBMM Matbaası, Ankara, 1928.

Ticaret Vekili Ali Cenani Bey Hakkında Divan-ı Ali Kararı, J-III, TBMM Arşivi.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu:030-0-010 Yer Kodu:35-202-7.

B) Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyeti Milliye

Milliyet

Vakit

C) Kitaplar ve Makaleler

AFŞAR, Erkan (2013) *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

ASLAN, Yavuz (2002) "TBMM Hükümeti 23 Nisan 1920- 30 Ekim 1923", *Türkler Ansiklopedisi*, c.16, Ankara, ss.37-56.

BORATAV, Korkut (1982) *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, Ankara.

DAĞLI, Nuran ve Belma Aktürk (1988) *Hükümetler ve Programları (1920-1960)*, Yay. No:12, TBMM Basımevi, Ankara.

DOĞRU, Cem (2007) "Milli Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem; İktisat Vekâletinin Kurulması (1920-1922)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.9, s.3, İzmir, ss. 269-287.

EFENDİOĞLU, Ahmet Mehmet ve Cemal Necip Gürel (2014),

“Yavuz-Havuz Davası”, *Tarih Okulu Dergisi*, s.19, İzmir, ss.244-247.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki (1976), *Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları*, Şdl Yayınları, İstanbul.

GREW, Joseph C. (1999) *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları Yeni Türkiye*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.

GÜZELBEY, Cemil Cahit (1984) *Cenaniler*, Ufuk Matbaası, İstanbul.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920–1973 (1992) c. I (1920–1938), Ankara.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1984), *Politikada 45 Yıl, İletişim Yayınları*, İstanbul.

KOCAMAN, M. Aydın (2006) *Basında Ali Cenani Bey ve Mahmut Muhtar Paşa*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.

ÖZER, M. Akif (2001) “Girişimci Sınıf, İktisadi Hayat ve Siyaset”, *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı 3, Ankara, ss. 165-205.

ÖZER, Mehmet Halis (2014) “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, c.69, sayı:2, Ankara, ss. 351-377.

TOPRAK, Zafer (1982) *Türkiye'de Milli İktisat (1908–1918)*, Yurt Yayınları, Ankara.